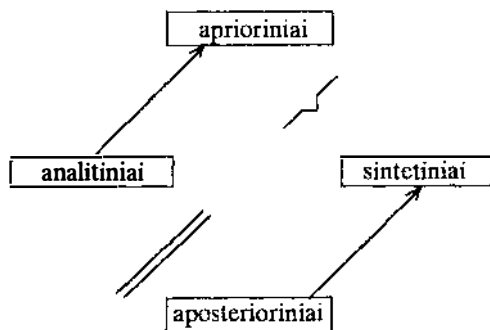

NIKOLAJUS HARTMANNAS

Kantas (sisteminis išdėstymas)*

Principai, objektyviai galiojantys, ir principai, esantys visuose teoriuose proto moksluose, atspindi sintetinius *a priori* sprendinius. Apie tai kalba Kantas *Grynojo proto kritikoje*, išleistoje 1781 m., kurios pagrindiniai teiginiai nebuvo pakeisti vėlesnėje veikalo laidoje. Kantas sugrįžta, kaip anksčiau Hume'as, prie ypač sunkių apriorinio pažinimo aspektų.

Pasak Kanto, yra dviejų rūšių sprendiniai. Pirmieji yra tokie, kai sprendinio predikatas glūdi subjekte. Jeigu, sakykime, sakau: „visi kūnai tįsūs“, tai reiškia, kad pasirenku iš daugybės apibrėžimų tiktai vieną kūniškumo sąvokos predikatą. Tai taikytina visiems kūnams, taip pat geometriniam. Šis sprendinys yra analitinis. Kažką panašaus taip pat galima būtų pasakyti – ir tai būtų antroji sprendinių rūšis, – ko nėra subjekto sąvokoje, pavyzdžiui: „visi kūnai yra sunkūs“. Šis predikatas neplaukia iš kūniškumo esmės, kadangi negali būti kalbos apie geometrinių kūnų svorį. Čia kalbame apie sprendinį, kuris nėra analitinis. Dar turi būti pridėta kažkas prie požymių, kurie glūdi subjekte. Tai galima tik tuomet, kai patiriu, kad kūnams būdingas svoris. Toks sprendinys būna sintetinis. Jis atspindi naujai įgytą požiūrį.

* Hartmann N. Einführung in die Philosophie. Göttingen, 1949. S. 40–67. Vertė N. Juršėnas.

Šį sprendinių padalijimą kerta kitas (žr. brėžinį). Tai aposterioriniai ir aprioriniai sprendiniai, pirmieji atsiranda iš patyrimo, galiausiai iš to, kas teikia prasmę, tarkime, tiesioginiam mūsų išgyvenimui. Bet būna sprendinių, kuriuose visų pirma išvengiame bendrybę, ir todėl jie turėtų galioti visiems dalykams. Šitas padalijimas vėlgi liudija pažinimo kamienų dvejojumą. Dabar reikėtų panagrinėti tai, kaip sprendiniai santykiauja susikertančiuose taškuose. Čia reikėtų pareikšti tokias mintis:

1. Visi analitiniai sprendiniai tada būna aprioriniai, kai predikatas išvedamas tik iš subjekto sąvokos. Šis teiginys, kaip visuotinis universalus sprendinys (visi S yra P), yra neapgręžiamas. Ne visi, o tik kai kurie aprioriniai sprendiniai būna analitiniai.

2. Visi aposterioriniai sprendiniai būna sintetiniai, kai jie remiasi patirtimi, kai prie viso to, ką jau žinome, dar kažkas pridedama.

3. Nebūna analitinių sprendinių, kurie būtų aposterioriniai, nes sąvoka išvedama iš patirties.

4. Kartais atsitinka, jog sintetiniai sprendiniai būna aprioriniai. Tokio sprendinio predikatas žymi tai, ko nėra nei turimų savybių subjekto sąvokoje, nei to, ką teikia patirtis. Tai, kas čia pasakyta, greičiau taikytina tiems aprioriniams sprendiniams, kuriuos kadaise Descartes'as vadino *ideae innatae*, bet kurie dabar po Locke'o kritikos daugiau nebelaikomi „įgimtais“. Kaip tik sintetiniai *aprioriniai* sprendiniai esti ypač vertingi mokslams.

Dabar Kantas mėgino parodyti, jog sintetinių apriorinių sprendinių esti labai daug.

Taip yra, tarkime, geometrijoje: teiginys, kad tiesė yra trumpiausias atstumas tarp dviejų taškų, – sintetinis *apriorinis* sprendinys. Šis sprendinys negali būti analitinis dėl to, kad predikatas – trumpiausias atstumas – žymi kiekybę, tuo tarpu subjekto sąvokoje glūdi kokybė, būtent tiesumas ženklina tai, kad linijos kryptis nesikeičia. Tik tiesumo ir trumpumo sąvokų sintezė daro pastarąją sąvoką aksioma.

Visų pirma nesunku pastebėti, kad sintetinių *apriorinių* sprendinių gausu matematikoje. Teiginys $7+5=12$ yra taip pat sintetinis, nes skaičiaus 12 sąvokos nėra paprastoje skaičių $5+7$ jungtyje. Sintezė galima atlikti tik tada, kai pasitelkiama vaizduotė ir skaičių 5 įsivaizduojame erdviškai, kai prie jo pridedame vienetą ir dar vienetą iki septynių.

Tai, kad sintetiniai *aprioriniai* sprendiniai galimi, yra žinoma. Klausimas dabar būtų toks: *kaip* jie galimi ir ar jie turi objektyvią realybę. Tad jeigu jie ją turi, tai kokiomis sąlygomis jie pasireiškia.

Gamtos mokslai irgi turi sintetinių *apriorinių* sprendinių. Dėsniai būna empiriškai-apioriškai susipynę. Skirtingai negu taisyklė, kuri, populiariai kalbant, patvirtina išimtį, dėsnis nepakenčia jokios tikros išimties. Pasak Francio Bacono, dėsniai galioja tai, kad viena tikra negatyvi instancija yra stipresnė už 99 pozityvias. Tikruosius dėsnius bando pagrįsti tikslieji gamtos mokslai. Vis dėlto nepakanka žinoti, kaip esame dažnai minėję, kad, tarkime, kūnai yra sunkūs ir krenta ant žemės, taip pat to nepakanka, net jei žinome, kad, kritimo laikui didėjant, didėja kritimo greitis. Dėsnio atradimas be apriorinio principo esti negalimas, nors jis visada turi būti išvestas iš gamtos.

Metafiziniai sprendiniai dažniausiai pagal savo paskirtį nuo pradžios ligi galo būna sintetiniai *a priori* sprendiniai. Taip sielos metafizika siekia įrodyti, jog siela yra nemirtinga. Tai negali būti joks empirinis sprendinys. Veikiau tikima priešingai, jog tai galima padaryti, remiantis aprioriniu principu. Siela suprantama kaip substancija ir kaip šios esmės nei sukuriama, nei gali išnykti. Nors taip iš tikrųjų galima galvoti, bet to negalima įrodyti. Tokiems metafiziniams sprendiniams taip pat priklauso Dievo įrodymas, kuris iš esmės grindžiamas tikėjimu.

Sintetiniai *aprioriniai* sprendiniai galimi tik tada, kai yra visiškai aiškūs principai, iš kurių jie plaukia. Toks principas yra erdvės principas, kuris pats savaime yra gryna vaizduotės forma (*Anschauungsform*). Erdvė apima galimybių sąlygas, kurių dėka būna įmanomi sintetiniai *aprioriniai* sprendiniai. Toks, sakykime, yra teiginys, jog trikampio kampų sumą sudaro du statūs kampai, tai paaiškėja suvokus erdvę kaip vaizduotės formą.

Erdvės problema nusako transcendentalumą, nes kalbama apie pažinimo galimybių sąlygas. Šį klausimą gvildena *Grynojo proto kritikos* pirmoji dalis – transcendentali estetika. Estetika (iš αἴσθησις – *aisthesis*) čia žymi ne ką nors kitą, o pojūčių teoriją. Transcendentali estetika grindžiama tuo, jog erdvė ir laikas yra laikomi principais, esančiais mūsų pojūčiuose iš pat pradžių. Jie atspindi dvi vidines sąlygas, be kurių neįmanoma pojūčių raiška.

Tai, kad erdvė ir laikas atsiranda ne iš patyrimo, o priešingai, jam teikia pagrindą, išsamiai atskleidžia Kantas. Vadinasi, erdvė, jo čia apibrėžta keletu argumentų, nėra empirinė sąvoka, iš kurios abstrahuotas patyrimas, o ji jau savaime teikia prielaidas visiems išoriniams vaizdiniais (žiūroms) atsirasti. Mat labai tikėtina, jog visus daiktus galima išvesti iš erdvės, bet ne atvirkščiai – įsivaizduoti visus daiktus be erdvės. Erdvė taip pat negali būti vėliau sukurta sąvoka. Nes tada ji turėtų būti diskursyvi arba bendroji sąvoka apie daiktų santykius apskritai. Visi erdvės apribojimai būna erdviniai. Taigi esti tik viena erdvė, o įvairios erdvės yra tik dalis vienos ir tos pačios. Taigi erdvė gali būti tik gryna juslinės žiūros forma ir jokių būdu ne bendroji sąvoka.

Svarbią pastabą apie transcendentalios estetikos problematiką pateikia Kantas aiškindamas sąvokos „transcendentalus“ prasmę. Jis rašo: „aš visą pažinimą vadinu transcendentaliu; jis susijęs ne tik su pažinimo objektais, o ir su mūsų pažinimo objektų rūšimis (*Erkenntnisart*) apskritai, nes jie gali būti aprioriniai“. Čia kalbama apie pačius pojūčius, o ne apie pojūčių objektus. Visi pojūtiniai suvokiniai jau būna sąlygoti laiko ir erdvės kaip apriorinės vaizduotės formos. „Transcendentalus idealizmas“ Kantui ženklina tai, jog daiktai, kaip mes juos suvokiame, būna sąlygoti principų, kurie yra mūsų žiūros (vaizduotės) formos. Tai neturėtų būti suprasta kaip realybės įveikimas.

Antroji *Grynojo proto kritikos* dalis susijusi su kategorijų samprata. Mes atsinešame kategorijas su savimi ir pritaikome jas pažinimui. „Kategorija“ yra tik ženklas to, ką Descartes'as suprato kaip *ideae innatas*, ką Leibnizas laikė paprastomis (*simplices*), o Platonas – tiesiog idėjomis. Esminis šios temos klausimas yra šis: kaip reikėtų suprasti objektų mūsų kategorijų galiojimą?

Kantas kategorijas vedė iš sprendinių lentelės, t. y. iš sprendimų rūšių, kurie suformuluoti remiantis formaliąja logika.

Kiekybinių sprendinių pavyzdžiai: singulariniai – kiekvienas S yra P; partikuliariniai – kai kurie S yra P; visi S yra P. Šiuose sprendiniuose kalbama, kaip ir juos atitinkančiose kategorijose, apie kiekybinius skirtumus.

Sprendiniai	Kategorijos	Sprendiniai	Kategorijos
Kiekybė		Kokybė	
singulariniai, viciniai	vienumas	afirmatyvūs, teigiamieji	realumas
partikuliariniai, ypatingieji	daugis	neigiamieji, neigiantys	neigimas
universalieji, bendrieji	visybė	limitatyvūs, begaliniai	apribojimas
Sprendiniai	Kategorijos	Sprendiniai	Kategorijos
Santykiai		Modalumas	
kategoriniai	substancija (Substancija ir inherencija)	asertoriniai	tikrovė – netikrovė
hipotetiniai	priežastingumas (Priežastingumas ir priklausomybė)	probleminiai	galimybė – negalimybė
disjunktyvūs	sąveika, arba bendravimas	apodiktiniai	būtinumas – atsitiktinumas

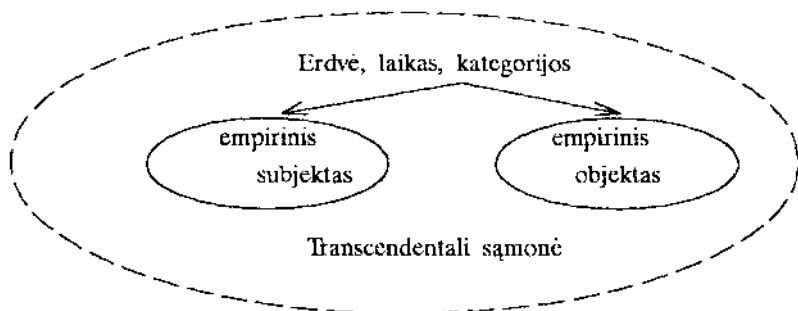
Kokybinių sprendinių atveju teigiamieji sprendiniai teigia pozityvumą, o neigiamieji sprendiniai neigia negatyvumą. Juos atitinka realumo ir neigimo kategorijos. Nuo neigiamųjų sprendinių (S yra ne P , S *non est* P) nesunku skirti begalinius (S yra $[ne-P]$, S *est* $[non-P]$). Toks begalinis sprendinys yra teigiančiojoje (*apophatischen*) teologijoje: Dievas yra $ne-P$, jam nebūdingos žmogaus savybės. Senovėje buvo teigiama, kad daiktų priešastis sudaro kažkas, kas nėra visiškai apibrėžta ($\alpha\pi\epsilon\iota\rho\eta$ – *apeiron*). Tas kažkas esti ne visai aiškus, kažkas nežinoma, o tai ir yra begalinio sprendinio tas pats atvejis.

Santykių sprendiniai žymi kategoriškumą be jokių išlygų (S yra P). Hipotetinis sprendinys turi vidinės priklausomybės pavidalą (jei yra A B , tai yra C D). Disjunktyvūs sprendiniai numato, jog vienas iš dau-

gelio požymių turi galioti (S yra arba A, arba B, arba C). Iš kategorinio sprendinio išvedama substancijos kategorija, kuri gali būti žymima dviem nariais – substancija ir inherencija, tai viduramžiais atitiko *substantia* ir *accidentia* sampratas. Hipotetinių sprendinių turi atitikti tai, kas mūsų vaizduotėje apie pasaulį žymima jungtimi *jeigu – tai*, t. y. vieno nario priešastingumas. Tai esti toks priešastingumas, kuris daro bendrą ne imanentinę, o transcendentinę priešastį. Pastaroji virsta priešasties poveikiu. Priešastingumas esti šių laikų gamtos mokslų pamatas. Vadinasi, jo pagrindimas yra svarbus jau vien todėl, kad nuveda į jo fundamentalumą visgi buvo būtina, kadangi Hume'as priešastingumą laikė tik asociacijų rūšimi. Priešastingumo problema, prasidėjusi Galilėjaus svarstymais, pratęsta Descartes'o, ligi XIX amžiaus pabaigos tapo labai reikšminga. Priešastingumo sąvoka buvo kildinama iš senos tikslingumo kategorijos. Disjunktyvų sprendinių atitinka veikiančiojo ir poveikį patiriančiojo sąveika. Visa, kas vienu metu vyksta erdvėje, daro įtaką vieni kitiems.

Modalumo sprendinius paprastai patvirtina asertoriniai. Probleminiai sprendiniai leidžia abejoti, ar taip yra iš tikrųjų, o apodiktiniai laikomi būtinai įrodomais sprendiniais. Tačiau labai svarbu tai, kad iš šių dvylikos kategorijų gamtamoksliniam galvojimui svarbiausios yra dvi pagrindinės kategorijos: substancija ir priešastingumas. Substancija ženklina tai, kad visuose reiškiniuose, visoje daiktų kaitoje visgi turi būti duota tai, kas nesikeičia. Senojoje metafizikoje tai buvo materija. Po Kanto substancijos sampratos dar išliko metafizikos problema, kuri XIX amžiuje – ypač Jul. Rob. Mayeriui – tapo energijos problema.

Spręsdamas tokį svarbų klausimą, kaip kategorijų objektyvų galiojimą (*Gültigkeit*), Kantas remiasi žmogiškąja subjekto sfera, kurią jis vadina taip pat empirine sąmone arba empiriniu subjektu. Jo priešprieša – objektų pasaulis, kuris mums duotas kaip vaizdinių įvairovė, jį įgyjame kaip kažką apie objektus. Mūsų proto (*Verstand*) gilumoje yra kategorijos ir jomis suvokiame jutiminę medžiagą, t. y. susiedami su kategorijomis objektus, esančius išorėje. Mes teigiame, kad tarp šių atskirų įvykių, kuriuos mums teikia pojūčiai, yra priešastingumas. Vienas įvykis būna kito priešastimi arba, taip manome, jog gyvųjų būtybių raidoje keičiasi tik atsitiktiniai bruožai, o substancija lieka ta pati.

Sprendžiant transcendentalios dedukcijos klausimą, pačios kategorijos ne kildinamos, o tik kildinamas jų galiojimas – tikrumas to, ką jis teigia mūsų protui apie objektus. Descartes'as bandė kategorijų objektyvaus galiojimo dedukciją išvesti iš Dievo sąvokos, Kantas mėgino vesti dedukciją iš transcendentalaus principo, t. y. iš tokio principo, kurį galėtume nurodyti aprioriškai. Šiame sumanyme glūdi *Grynojo proto kritikos* esmė. Pasak Kanto, kategorijų objektyvaus galiojimo principą sudaro tai, kad abi – subjekto ir objekto – sferos yra nelaikomos vienintelėmis, o tai, jog už jų abiejų skleidžiasi gerokai didesnė sfera, aprėpianti ir subjekto, ir objekto sferas (žiūr. brėžinį 135 psl.). Tai yra transcendentalių principų sfera, erdvės, laiko ir kategorijų sritis. Kantas jos nevadina, kaip senieji metafizikai, Dievo protu, o transcendentalia sąmone arba transcendentalia apercepcija. Šie principai, viena vertus, sąlygoja mūsų protą, o kita vertus – objektų pasaulį, kaip kad senojoje metafizikoje Dievo protas, viena vertus, organizuoja mūsų pažinimo galimybes, o antra vertus, sukuria Visatos kūrėją. Šiomis aplinkybėmis pasaulio pažinimas mūsų kategorijomis taip pat tampa įmanomas dalykas.

Pirmojoje *Grynojo proto kritikos* laidoje Kantas išdėstė transcendentalią dedukciją kaip sintezių seką, o antroje laidoje pateikė papildymų. Kiekviename pažinimo akte būtinai vyksta trejopa sintezė:

1. Įvairių jutiminių išpūdžių sintezė stebinyje. Tai žymi, kad paprasti įsivaizduojamų daiktų suvokimai – tai sintezė. Mes suvokiame ne atskiras kokybes, ne raudoną arba žalią ar apibrėžtą požymį skyrium, o jas visados palyginame tarpusavyje. Principai, kuriais jungiame išpūdžius, yra erdvė, laikas ir kategorijos, tarkime, substancijos kategorija. Jeigu paliktume įvairius jutiminius išpūdžius vienus greta kitų nesusietus, tai

niekuomet negautume daikto vaizdinio. Mes sujungiame įspūdžius į tam tikrą substanciją.

2. Reprodukcijos sintezė vaizduotėje. Ji ženklina atgaminimą, atkūrimą, tai, kaip ji paveikia atminties funkciją. Tai yra vaizduotės jėga, kuri atkuria mūsų sąmonėje tai, ką ši kartą jau suvokė.

3. Atpažinimo (*Rekognition*) sintezė sąvokoje. Tai bendrųjų sąvokų suvokimas. Čia turi būti atpažįstami vienu ar keli, netgi skirtingi vienas nuo kito atskiri atvejai. Tokia visuotines tapatybes persmelkianti nuostata turi pasiekti atkūrimą (*Reproduktion*).

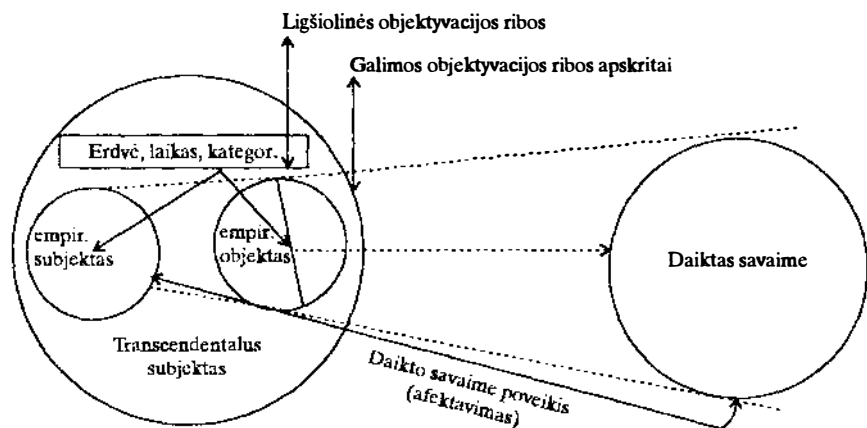
Ši Kanto seka randama jau Aristotelio pakopų išdėstyme: 1. Suvokimas. 2. Atminimas ir prisiminimas. 3. Patyrimas. 4. Bendrybių išvokimas, sąvokų formavimas, pažinimas to, kas bendra. Šis punktas ženklina dėsnių nustatymą moksluose.

Kaip rezultatas iš transcendentalios dedukcijos plaukia kategorijų apribojimas (ribų nustatymas, susiaurinimas). Kategorijų taikymas yra susijęs su sąlyga: jis turi objektyvų galiojimą tik galimo patyrimo objektams. Kai pasitraukiame iš patyrimo srities, kategorijas stengiamės pritaikyti tam, ką Kantas vadina daiktu savaime (*Ding an sich*) – jis glūdi už reiškinių ir vadinamas dar transcendentaliu objektu. Pagal daiktų savaime sampratą Leibnizo monados irgi buvo traktuojamos kaip nepažinios, jos slypėjo po reiškiniiais tarsi Anaksimandro apeironas arba Dievybė. Transcendentalūs objektai peržengia mūsų pažinimo galias.

Šis apribojimas neturi būti suprastas neteisingai. Nors žmogus negali matyti, sakykime, antrosios mėnulio pusės, jis visgi gali taikyti jai kategorijas, remdamasis Žemės paviršiuje galiojančiomis priežastimis. Jis gali apibrėžti visą mėnulį kaip triašę elipsoidę. Pasak Kanto, čia įmanomas teisėtas kategorijų taikymas. Paprastai negalime matyti priešingos mėnulio pusės, remdamiesi erdvės išorinėmis priežastimis; ji pati savaime yra galimos patirties dalykas. Mes čia įstengiame taip pat iš formos vaizdo suvokti kai kuriuos reiškinius, tarkime, vazą arba stalą, kai matome juos tik iš vienos pusės. Anapusinio galimo patyrimo dalykas, sakykime, yra pasaulio pradžia, pasaulis kaip visuma, pirmoji priežastis ir dvasios esmė (ar ji būtų suprantama kaip substancija, ar ne).

Empiriniai daiktai mums pasireiškia per stebėjimo formas, erdvę ir laiką, taip pat per kategorijas kaip konstatyvinis principas. Jie deter-

minuoja empirinius objektus ir jų reikšmę, kurią jiems teikiame, taip pat mus pačius, kaip savojo subjekto empirinę sąmonę, pagal kurią mes skiriamės vieni nuo kitų. Daiktas savaime yra anapus šio apibrėžtumo. Jo nerodo nei kategorijos, nei erdvė ir laikas. Mes pažįstame apskritai tik reiškinius, bet ne daiktus savaime – tai išskirtinis transcendentalaus idealumo bruožas.

Transcendentalaus idealizmo schema

Kas atsitiktų, jei už pasaulio reiškinių nebūtų daikto savaime? Tai reikštų, kad viso pasaulio empirinė realybė – daiktai ir žmonės, su kuriais gyvename, – turėtų būti regimybė, o tikrovės išties nėra, yra tik subjektas su savo vaizdiniais. Tai būtų Berkeley'o tipo idealizmas. Jeigu empirinis pasaulis neturėtų kažko už savęs savaime tampančio, tai daiktų pasireiškimas taptų tuščia regimybe. Tačiau Kantas griežtai skiria regimybę (*Schein*) ir pasireiškimą (*Erscheinung*). Pasak Kanto, pastarasis turi tvirtai suręstą pamatą – jį jau Leibnizas laikė *bene fundatum* fenomenu, kuris nebuvo tapatinamas su nepažiniomis monadomis. Pagrindinė *Grynojo proto kritikos* tezė ta, kad jau paprastame jusliniame suvokime mūsų protą veikia daiktas savaime.

Ką dar galėtume pridurti apie daiktų savaime poveikį mąstymo lygmenyje? Visgi mūsų kategorijos ligi jo neprasiskverbia, ir jei mes tai

įsivaizduojame, tai jau peržengiame galimo žmogiškojo pažinimo ribas. Vis dėlto transcendentalūs objektai lieka nepažinti, o tai yra labai svarbi kritinė mintis.

Matematikoje sintetinių *apriorinių* sprendinių objektyvų galiojimą laiduoja mūsų vaizduotės formos erdvė ir laikas. Gamtos moksluose objektyvus sintetinių *apriorinių* sprendinių galiojimas remiasi mūsų proto kategorijų sistema, sąlygojančia kategorijas kartu su mūsų patirtimi. Kantas šį santykį nusakė svarbiausiu sintetinių *apriorinių* sprendinių teiginiu: „Galimos patirties sąlygos apskritai esti drauge galimų objektų patirties sąlygomis ir todėl turi objektyvų galiojimą sintetiniame *aprioriniame* sprendinyje.“ Galimos patirties sąlygomis esti kategorijos: patirtis tarnauja žmogiškajam pažinimui. Vadinasi, galima suformuluoti išvadą: pažinimo kategorijos yra taip pat objektų pažinimo kategorijos. Taigi kategorijos turi objektyvų galiojimą.

Metafizikai šios sąlygos netaikomos. Mes turime omenyje ne tik intuityvų protą ar intelektinę vaizduotę, kuri, net neturėdama patyrimo, galėtų iš vidaus išvelgti visų daiktų esmę. Dabar tai galėtų atrodyti taip, tarsi pasaulis būtų suskilęs į daiktus savaime ir į empirinius objektus. Vis dėlto turėtų būti šių reiškinių sąveika, nes patirtis skiriasi nuo tuščios regimybės tuo, kad daiktas savaime bent iš dalies reiškiasi regimybėje. Tai sudaro Kanto mokymo apie transcendentalų objektą sudėtingumą. Jo šios problemos sprendimą reiktų suvokti taip.

Pasak Kanto, daikto savaime pažinimas reikalauja visumos (*Totalität*) sąlygų. Mes pažįstame tiek, kiek siekia mūsų kategorijų veikimo spindulys. – Jei mes, tarkime, transcendentaliu objektu pasirinktume dvasios esmę, tai, anot Kanto, ji tiesiog atskleis giliai įsišaknijusią psichologiją, kadangi dvasia taip pat esti patyrimo dalykas. Tačiau, kita vertus, dvasia, be abejonės, yra transcendentalus objektas. Ji taip pat susijusi su pasaulio esme. Žiūrint vienaip, pasaulis yra labai akivaizdus empirinis objektas, o antraip, pasaulis – visetas, jo pradžia ir pabaiga yra anapus galimo patyrimo ribų. Vienas ir tas pats pasaulis yra vieną kartą empirinis, o antrą kartą – transcendentalus objektas.

Taigi empirinis objektas skverbiasi ligi transcendentalios sąmonės ribų ir driekiasi iki daikto savaime (žr. brėžinį 137 psl.). Empirinis objektas yra neišsemiamas tuo žinių lygiu apie pasaulį, kurį turime, jo objektyva-

cija, jis susijęs su pažinimo galimybių pažanga. Ji tęsiasi iki galimų patyrimo ribų ir tik čia susiduria su daiktu savaime. Pats daiktas savaime tampa pažinimo objektu, juo tapęs suprantamas kaip bendras visetas ir gali būti suvoktas tik iš dalies. Transcendentalūs objektai būna susiję su empiriniais tiek, kiek pastarieji patys siejasi su galimo patyrimo ribomis ir suvokiami tik per viseto sąlygų visuotinumą.

Transcendentaliame idealizme vienas ir tas pats objektas yra taip pat ir idealus, ir realus, t. y. transcendentaliai idealus ir empiriškai realus. Toks požiūris išties yra prasmingas, nes transcendentalus idealizmas atspindi ne tik grynąją vaizduotę, bet taip pat tai, ką mūsų pažinime subordinuoja proto (*Verschland*) sąlygos. Kantas gana kategoriškai vertina Berkeley'o idealizmą ir net laiko jį „filosofijos skandalu“ todėl, kad reikia įrodinėti daikto realumą.

Kai *Prolegomenuose* Kantas rašo, kad mūsų protas diktuoja gamtai dėsnius, tai sakoma ne apie empirinį, o transcendentalų subjektą, diktuojantį savo dėsnius gamtai. Ši transcendentali sąmonė laiduoja objektyvų kategorijų galiojimą, iš kurių svarbiausiomis laikomos substancija ir priežastingumas. Čia jas turime aptarti išsamiau.

Pagrindinis substancijos principas teigia, jog substancija negali būti nei sukurta, nei sunaikinta. Visoje reiškinių kaitoje išlieka kažkas, kas savo ruožtu esti daugiau negu tai, kas atsiranda ar išnyksta. Norėdamas tai pagrįsti, Kantas pasitelkia tokį argumentą: kintamumas gali būti apskritai tik ten, kur yra nekintama, kur išlieka tapatingumas. Pati kaita dar nežymi to, kad daiktas A susimaišo su daiktu B. Jeigu vienas daiktas užimtų tik kito vietą, tai būtų paprastas apsikeitimas vietomis. Priešingas atvejis bus tada, kai daiktas A būna laiko intervale t_1 ir turi sąveikauti su kitais daiktais, t. y. apibrėžtimis, tarkime, B, C, D per laiko tarpą t_2 . Šioje kaitoje visados turi išlikti tam tikras pastovumas. Čia tuo pačiu metu keičiasi tik besikeičiančios apibrėžtys. Kaita būna tada, kad vienas ir tas pats kūnas pradžioje yra kietas, vėliau – skystas, o po to dujinis arba kada, tarkime, iš vaiko tampa vyru. Kaita yra įmanoma tik esant tam tikram pastovumui; arba paradoksaliai formuluojant: tik nekintamas gali pasikeisti, kintamumą vykdo vyksmas.

Pagrindinis priežastingumo postulatą teigia: visa, kas vyksta, turi savo priežastį ankstesniame vyksme ir tuo pačiu turi vėl priežastį vėlesniame vyksme. Čia tuo pačiu metu iš vienodų priežasčių kyla vienodi padari-

niai. – Hume'o atlikta priežastingumo analizė apibrėžia priežastingumą tik kaip minčių inerciją ir asociatyvumą. Kaip turime vertinti Hume'ą, teigusį, jog daiktai ir netgi įvykiai būna susiję tarpusavyje tik kaip vaizdiniai? Hume'as teigė, jog kauzaliai turiningame įvykyje galime objektyviai nustatyti iš tikrųjų tik judėjimą A, judėjimą B ir vieną po kito einančius šiuos abu procesus. Jų sekimą vieno po kito suprantame kaip sąveiką (*Dürcheinander*) į *propeter hoc*. Kantas atitinkamai sugretina du vienas šalia kito esančius fenomenus. Sakykime, atsiduriu priešais didžiulį namą ir negaliu aprėpti jo viso vienu žvilgsniu, tai imu klaidžioti žvilgsniu. Tada aš, matydamas atskirus vaizdus vieną šalia kito, imu juos lyginti vieną su kitu. Čia joks žmogus nesupras kitaip vieno reiškinių sekimo po kito (*Nacheinander*). Pateiksiu, tarkim, antrą pavyzdį, sakykime, matau pasroviui plaukiantį laivą ir sekdamas jį akimis stebiu vieną šalia kito esančių daug vietovaizdžių – dabar mano pojūčiai bus tiesiogiai susiję su tikrai objektyviu plaukiančio laivo judėjimu. Pirmuoju atveju pojūčių eiliškumas priklauso nuo manęs, jis egzistuoja savaime (*an sich*), tai objektyvus ryšys. Vadinasi, priežastingumas yra duotas aprioriškai, nepriklausomai nuo pojūčių. Jis mums atrodo arba kaip empirinė realybė, arba kaip tai, kas mums reiškiasi iš viso empirinio pasaulio. Priežastingumas nėra gryna regimybė.

Ką dabar žinome apie tai, kas esti anapus galimo patyrimo ribų, kas – transcendentalūs objektai, kurių mes, stokodami bendrų sąlygų, su savo kategorijomis neįstengiame suvokti? Šis klausimas tiesiogiai kelia mums metafizinių problemų, sudarančių Kanto *Transcendentalią dialektiką*. Esti trys sritys, kurias atrandame grynuoju protu: mokymas apie sielą (racionalioji psichologija), apie pasaulio visybę (*Totalität*) (racionalioji kosmologija) ir apie Dievą (racionalioji teologija, suprantama ne religinio mokymo prasme, o kaip metafizinis požiūris į pasaulį).

Iš šių transcendentalių dalykų sau susikuriame vaizdinius, transcendentalias idėjas, tačiau neatsižvelgiame į mūsų kategorijas – į jų apribojimą galimo patyrimo srityje, ir vis dėlto jas taikome daiktams savaime. Tačiau toks kategorijų taikymas anapusinei galimo patyrimo sričiai yra nepagrįstas. Kategorijos čia neturi objektyvaus galiojimo.

Panašiai atsitinka, sakykime, kai taikome substancijos kategoriją aiškindami sielos esmę kaip transcendentalų objektą (*per nefas*). Samprotavimas, jog siela turi substanciją, gali būti tik grynojo proto klaidinga

išvada, paralogizmas (priešprieša silogizmui, teisėtai išvadai). Šis paralogizmas remiasi tuo, kad subjekto siela suprantama kaip visi galimi vaizdiniai, kuriuos aš turiu apskritai ir jie yra visada identiški ir pastovūs. Visa tai galima būtų akivaizdžiai parodyti. Jeigu sąmonė nebūtų vientisa, tai kaip galėtų būti galima juslinio suvokimo sintezė, taip pat reprodukuojamas, atpažinimas. Kai šią subjekto sąvoką taikau pagrindiniam išvados teiginiui, tai neturiu teisės jos taikyti sąvokos šalutiniam teiginiui, kurį subjektas supranta kaip substanciją, išliekančią visose būsenų kaitose, taip pat ir po mirties. Apie mirtį mes neturime jokios patirties, todėl jai neturi būti taikoma substancijos sąvoka. Sielos nemirtingumas negali būti įrodytas, lygiai taip pat kaip ir paneigtas.

Kantas atskleidė visus keturis gryojo proto paralogizmus. Antrojeje transcendentalios dialektikos dalyje Kantas aptaria antinomijas. Antinomiją sudaro dviejų priešingų vienas kitam teiginių (tezės ir antitezės), kurie vienodai galioja, priešprieša. Jos glaudžiai susipynusios su dalykais, kurie vidujai prieštaringi. Kantas atskleidė keturias antinomijas, kurios visos pasklidusios pasaulyje.

Pirmoji antinomija atspindi baigtinumo ir begalinumo priešpriešą, ji slypi erdvės ir laiko pasaulyje. Ši priešybė kelia alternatyvą – pasaulis erdvėje turi kokią nors ribą ar neturi, jis kada nors prasidėjo (laiko atžvilgiu) ar kada nors pasibaigs, arba jis niekad neprasidėjo ir toliau taip tęsis amžinai.

Antroji antinomija plaukia iš pasaulio dalumo; tai seniai atsiradę svarstymai, kurie buvo iškilę jau senojoje atomistikoje. Anot atomistų, turėtų būti mažiausios dalelės (atomai arba korpuskulos), iš kurių sudaryta visa, kas egzistuoja. Čia vėlgi kyla klausimas, ar dalijimasis gali tęstis ligi begalybės, iki netįsumo, kaip tai suprato Leibnizas. Tada tampa neaišku: kaip turėtų būti suprantamas reiškinių tįsumas ir netįsumas? Tai plaukia iš tezės, jog viskas pasaulyje sudaryta iš mažiausių dalelių arba iš jų junginių, ir antitezės, kad pasaulyje nėra nieko, kas būtų sudaryta iš mažiausių dalelių; ir iš viso pasaulyje nėra nieko paprasto.

Abiejų pirmųjų antinomijų, kurias Kantas laikė matematinėmis, sprendimas atrodo negatyvus. Mes negalime išspręsti nei pirmosios, nei antrosios. Mūsų protui ši tezė per daug siaura, antitezė – per daug plati. Viena vertus, protas reikalauja, jog turi būti pasaulio pradžia, o kita

vertus – atvirkiščiai – pasaulis turėtų tęstis ligi begalybės. Tiek tezė, tiek ir antitezė, yra nepakankamos. Pastaroji remiasi pasauliu kaip visybe, kuri pati savaime, kaip transcendentalus objektas, tiesiogiai nepatiriamas. Erdvės ir laiko ribos mūsų patyrimui yra nepasiekiamos.

Jeigu panašiai yra su abiem kitomis antinomijomis, tai žmogaus padėtis pasaulyje nėra gera, kadangi trečiosios antinomijos atveju laisvė ir dorovė tampa žaismu. Jei mes ką nors laikome doroviškai geru arba blogu, tai remiamės prielaida, jog žmogus pats laisvai pasirenka, ko jam būti. Dorovinė veikla negalima, kai žmogaus pasirinkimą – sąmoningai ar nesąmoningai – lemia ilga aplinkybių grandinė. XVII šimtmečio mechanistinėje gamtos sampratoje apskritai vyravo visuotinis determinizmas.

Iš begalybės atsirandantys kauzalūs ryšiai lemdavo ne tik daiktus, bet taip pat ir žmogų. Jeigu pripažįstama tik kauzali priklausomybė, tai tada žmogui nebūdinga dorovinė esmė. Yra lygiai taip pat, kaip ir žvėries atveju, kuris turi reaguoti taip, kaip jam liepia jo kūno sandara ir jo rūšies poreikiai. Pagrindinei etikos problemai Kantas suteikia kosmologinį pamatą, nukreiptą prieš determinizmą. Trečioji kosmologinė antinomija visų pirma susijusi visai ne su žmogiškąja valios laisve, o su priežasčių sekos pradžia. Ji kelia klausimą: ar iš viso būna pirmoji priežastis? Tezė atsako į šį klausimą teigiamai. Taigi kaip galėtų būti antroji, trečioji ir kitos priežastys, jei nebūtų buvusi pirmoji?! Vadinasi, yra ne tik gamtos dėsnių priežastingumas, taip pat turi būti pripažintas laisvas priežastingumas (*Kausalität aus Freiheit*) – ir tai ženklina pirmąjį priežasčių sekos pakylėjimą (*Anheben*) laike. Priešingai kelia klausimą antitezė: kaip galima pirmoji priežastis apskritai? Jeigu ji turi paveikti tolesniąją, tai esti susijusi su priežastingumo dėsniu, teigiančiu, kad nėra priežasties, kuri pati anksčiau nėra buvusi padariniu. Tad antitezė teigia, jog visame pasaulyje nėra laisvo priežastingumo, o tik gamtamokslinis priežastingumas.

Žmogaus, kaip dorovinės esybės, pozicija pasaulyje tada priklauso nuo šios antinomijos pozityvaus išsprendimo bei atskleidimo, jog vienoje ir toje pačioje tikrovėje yra dviejų rūšių priežastingumas. Priežastingumas, kylantis iš begalinumo, ir tas, kuris grįžta į pradžią, neturįs daugiau giluminių priežasčių. Šią antinomiją Kantas laikė bene svarbiausia. Žmogaus atžvilgiu čia irgi niekas nesikeičia, kadangi kiekvienas padarinyš privalo turėti savo priežastį, o ši savo ruožtu vėl tampa kito

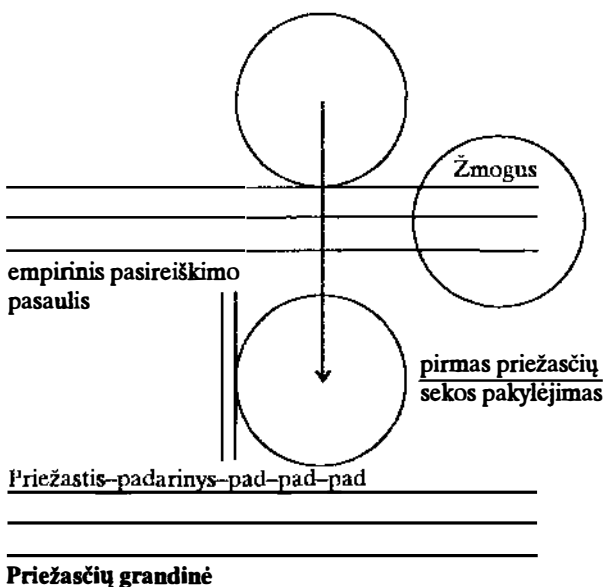
padarinio priežastimi, ir taip ligi begalybės. Jeigu žmogų būtų galima taip kiaurai permatyti, kad tam tikru metu jo veiklos motyvai būtų mums aiškūs, tai nūdienį jo poelgį būtų galima iš anksto numatyti taip pat kaip Saulės ar Mėnulio užtemimus. Žinia, mes neturime intuityvaus proto, kuris galėtų tai padaryti. Priežasčių determinuotame pasaulyje neturi būti pažeista priežasčių grandinė; jei kartą atsirado priežastis, tai jos padarinys negali būti pašalintas. Indeterminizmas yra neįmanomas, kadangi juo negali prasidėti nauja priežasčių grandinė. Čia Kantas laikėsi griežto priežasčių determinizmo, lygiai kaip jam atstovavo Descartes'as, Gassendis, Geulincxas, Spinoza, Leibnizas. Kas visgi dar liktų nepaliesta, jei pripažintume žmogaus laisvą apsisprendimą ir juo grindžiamą dorovinį orumą, ar esame priversti vis dėlto pripažinti pirmąjį kilstelėjimą priežasčių sekos laike?

Kantas tai sprendė savo transcendentaliu idealizmu. Prisiminkime empirinio ir transcendentalaus objektų skirtumą. Žinome, kad pasaulis skleidžiasi daug toliau negu jį pasiekia mūsų patirtis – kaip, pavyzdžiui, būna labai išsivysčiusiuose organizmuose ar psichinės, nervinės būties ir žmogaus kūno būties vienybėje. Taigi daiktas savaime suprantamas kaip empirinio objekto pratęsimas ligi begalybės. Nors negalime jo pažinti, bet privalome apie jį taip mąstyti, nes žinome, jog daugelis dalykų neapsiriboja tuo, ką konkrečiu momentu apie juos galėtume mąstyti. Už empirinio objekto arba greta jo turi būti antroji būties sfera, tai – transcendentalaus objekto, arba daikto savaime, sritis. Transcendentalaus objekto kiek nors ženkliau nepaliečia nei mūsų kategorijos, nei vaizduotės formos. Ši antroji sfera taip pat nėra nei erdviška, nei laikiška, nei gali būti suvokta kategorijomis. Priežastingumo kategorija, kuri čia yra laiko suvokimo prielaida, šiai sričiai netaikoma. Jei ten taip pat yra kokia nors apibrėžta jėga, kuri pasiekia empirinį objektą iš viršaus į apačią, tai toliau ji remiasi pati savimi, nes būna pati sau priežastimi, *causa sui*. (Kantas nevartojo *causa sui* termino, jis atsirado viduramžiais aiškinant Dievą, kurio absoliutus pirmumas ir nepriklausomybė buvo žymima terminu „Aseitāt“ (*ens a se*). Savo etikos pradžioje Spinoza suformulavo: *causa sui* suprantu kaip tai, kas savaime turi savo egzistencijos grynąją esmę, t. y. turi ją savyje, daro ją būtiną.)

Tad būtų galima atskleisti, kad šiame pasaulyje taip pat egzistuoja jėga, kuri labai akivaizdžiai atsiranda ne iš kauzalaus ryšio, paskui kurį nesidriekia jokia priežasčių grandinė, ji tuo pačiu metu būna atskirta nuo praeities (žiūr. brėžinį!) ir lemia tik priežasčių grandinę, nukreiptą į ateitį. Taip vaizdingai suprantame Kanto pirmąjį priežasčių sekos pakylėjimą laike. Tai, kas čia įrodinėjama, nėra daikto savaime poveikis. Jis vis dėlto afektuoja į mūsų jusles. Tokia determinuojanti galia turi būti mums pripažinta, nes mes esame būtybės, kurios vienintelės gali pretenduoti į laisvą apsisprendimą. Aiškindamas šią determinuojančią būklę, Kantas pažymi, jog žmogus yra tik iš dalies gamtos būtybė ir tik iš dalies protingas padaras, taigi riba tarp daiktų savaime sferos ir reiškinių pasaulio peržengiama. Be abejo, mummyse glūdi dorovinės sąmonės determinuotumas. Dorovinės sąmonės fenomenas slypi sistemoje reikalavimų, kuriuos laikome protingais, jie taip pat būna priešingi mūsų empiriniams interesams, prieštarauja bet kokiam natūralumui, visokiam išskaičiavimui, visokioms aistroms. Be patirties faktų, esti taip pat proto faktų, apie kuriuos mus informuoja vidinis patyrimas. Kantas šiuos mummyse glūdinčius ženklus proto reikalavimus vadina imperatyvu; kai šis pasireiškia žmoguje besąlygiškai, jis tampa kategoriniu imperatyvu. Žinoma dar kita dorovinio įstatymo charakteristika, kuri buvo atrasta prieš Kantą. Sakykime, sąžinė, kuri įspėja mus apie blogą elgesį, juo remdamasi apkaltina, arba „Dievo draudimai“ yra tik kitas įvardijimas tų pačių nepripažintų faktų. Mūsų sugebėjime pasirinkti, kurį mums teikia protas, mūsų galėjime elgtis pagal dorovinių draudimų įstatymą tikriausiai slypi mus dominantys kiti priežastiniai komponentai, lygiagretūs priežasčių grandinei. Jie kyla iš daikto savaime sferos ir taip suformuoja sąlygas naujam priežasčių sekos pakylėjimui laike.

Taip Kantas sprendžia priežastingumo antinomiją. Tai anaipol nereiškia indeterminizmo. Tai yra genialus Kanto atradimas. Jis šį santykį suvokė pirmasis. Jo esmę sudaro tai, jog negalima kalbėti apie laisvę visiškai determinuotame pasaulyje, bet galima mąstyti apie priežasčių determinuotą pasaulį. Tad priežastiniai ryšiai taip suformuoti, jog kai kartą jie pasireiškia, tai negalima lengvai sugriauti jų priežastinio apibrėžtumo sekos, bet tai netrukdo, kad kitur galėtų atsirasti pozityvūs determinantai ar jų komponentai. Priežastinis ryšys nėra tik uždaras komponentų kompleksas, jis yra atviras būsimiems apibrėžtumams. Vadinasi, tada tampa galima tai, kad laisvė skeidžiasi iš daikto savaime sferos.

 Daiktų savaime sfera

Ši problema, kurią sprendžia transcendentalus idealizmas, įtraukdamas pozityvų apibrėžtumą į kitą būties būdą, turi etinį ir teorinį aspektą. Viena vertus, turėjo būti parodyta, kaip mumyse pačiuose veikia determinuotumas, o kita vertus, reikėjo atskleisti, kaip determinuotame pasaulyje būna kitų galinčių pasireikšti veiksmų laisvės komponentų.

Fichte buvo žmogus, kuris išgarsėjo Kanto *Grynojo proto kritikos* dėka, kai jis suvokė žmonių giminės išlaisvinimą, kurį Kantas čia įrodinėjo, mat tuo metu viešpatavęs determinizmo principas jau buvo laikomas priežastiniu (*kausaler*) ir visur prasiskverbiančiu bei visa apimančiu. Tada atrodė, jog ji neteikia jokios veiksmų laisvės dorovės esmei, o Kanto pastangų dėka tik šiek tiek sušvelninta, bet neįveikta. Senosios valios laisvės sampratos buvo tokios, tarsi jos teigtų apie neigiamą determinuotumą. Kantas kalba apie teigiamą determinuotumą, anot vieno jo pasakymo, „laisvė pozityviaja prasme“, „laisvė negatyviaja prasme“.

me“ rodo ne valios laisvę, o jos neišsprendžiamumą. Laisvė yra tiesiog sprendžianti, ir – kai ji lemia – tai būna sprendžianti valia.

Tik tokia valia, kuri turi pakankamą teisę – ne tik kitų žmonių, bet ir paties veikiančiojo atžvilgiu, – gali laisvai nuspręsti, pajėgi nustatyti kaltumą ar nuopelnus. Iš tiesų Kanto kauzaliuos antinomijos sprendimas turi ir svarbią pasaulėžiūrinę reikšmę. Tai esminis Kanto filosofijos branduolys, čia jis pasiekė dominuojančią padėtį ir paveikė visą vėlesnę mąstymą.

Ketvirtoji antinomija yra modalinė, kadangi joje kalbama apie būtinumą, modalumo kategoriją. Ji suvokiama kosmologiškai ir liečia ne tik priežastinę priklausomybę. Egzistuojanti šiame pasaulyje būtinybės grandinė turėtų pati savaime išlikti atsitiktinė, jei neredukuosime jos į absoliutų būtiną narį, iš kurio ji atsiranda. Pasaulio viduje taip būti negali, kadangi ten nėra nieko absoliučiai būtino, o viskas vis kartojasi ir kartojasi, kaip to reikalauja priežastingumo dėsnis, sąlygotas kito – bet, žinia, pasauliui priklausančio. Mat taip teigia tezė: pasaulio priežastims arba jų daliai yra būtina esmė. Antitezė teigia priešingai: negali būti jokios besąlygiškai būtinos esmės, nes tada „besąlygiškai būtinas“ galėtų žymėti: būtinumo pagrinde glūdi niekas. Bet iš nieko gali plaukti būtinai tik niekas.

Anksčiau besąlygiškai būtina esme laikydavo Dievą. Iš to plaukė išvada apie neatsitiktinį pasaulio pobūdį (*demonstratio a contingentia mundi*), nes kitaip visa tikrovė būtų laikoma atsitiktiniu dalyku, kadangi absoliučiai būtinai esmei pagrįsti buvo naudojamas kosmologinis Dievo įrodymas. Dievas buvo padarytas atsakingas už tai, kad pasaulis yra sutvarkytas tiesiog taip, o ne kitaip. Žinia, Leibnizas laikėsi pažiūros, kad Dievas iš begalybės pasaulį išrinko ir realizavo tik vieną. Todėl šis išrinktasis pasaulis galėjo atrodyti netobulus tokiam žmogui, kuris galėtų abejoti Dievo visagalybe, jo aukščiausiąja išmintimi ar visuotiniu gėriu. Galioja tai, kad Dievas yra šio pasaulio kūrėjas. Šioje mintyje glūdi teodicėjos problema. Leibnizas bandė įrodyti, kad Dievas sukūręs šį pasaulį remdamasis proporcijos principu ir mūsų pasaulis yra tobuliausias iš tų, kurie galėtų būti.

Anot Kanto, modalumo antinomija gali būti išspręsta panašiai kaip ir kauzalumo. Pasaulio viduje empiriniai ryšiai yra negalimi kaip besą-

lygiška būtina esmė. Vadinasi, reiškinių pasauliui antitezė yra teisinga. Bet totaliam pasauliui, daikto savaime prasme, tokia esmė gali išties būti, nes tezė aprėpia daikto savaime sferą.

Ši ketvirtoji antinomija tiesiogiai suponuoja trečiąją, teologinę, idėją. (Jau anksčiau susipažinome su psichologine idėja, kuri siejasi su grynojo proto paralogizmais.) Teologinė idėja, „grynojo proto idealas“, yra tobuliausios esmės idėjos pirmavaizdis; ji kartu atspindi pasaulio vienybės idealą. Ji siejasi su trimis Dievo buvimo įrodymų rūšimis: ontologiniu, kosmologiniu ir fizikiniu-teleologiniu.

Po savo pirmtakų ontologinį Dievo buvimo įrodymą pagrindė Anzelmas Kenterberietis, pradėdamas Dievo esmę ir baigdamas jo egzistavimu. Kaip tik šis įrodymas labai dažnai buvo ginčijamas. Tomas Akvinitis jį atmetė, nes išvada, prasidedanti Dievo esme ir besibaigianti jo buvimu, būtų teisinga, jei galėtume Dievą pažinti. (*Ab essentia ad existentiam non valet consequentia.*) Dar Anzelmo gyvenimo metu vienuolis Gaunilo samprotavo taip: jei galima būtų įrodyti Dievą, kaip tobuliausios esybės, buvimą, tai taip pat būtų įmanoma įrodyti tobulos salos buvimą – čia jis prisiminė seną padavimą apie Atlantidą. Beje, šio prieštaravimo atžvilgiu dar galima pažymėti, kad tai yra ne tas pats – įrodyti absoliučiai tobulos esmės ar salos buvimą.

Vargu ar galima teigti, jog yra tobuliausia sala, nes tai priklausytų nuo įvairių aplinkybių, tarkime, nuo formos ir žemės paviršiaus istorijos. Panašų samprotavimą pateikė Hegelis, norėdamas siek tiek apginti ontologinio argumento esmę. Descartes'as taip pat gelbėjo ontologinį Dievo buvimo įrodymą tuo, kad perkėlė jį į racionalią-psichologinę plotmę. Jis mąstė, jog negali taip būti, kad aš, būdamas netobula esnija, sukurčiau tobuliausios esmės idėją. Jei aš neturiu šios idėjos iš anksčiau, tai jos negaliu taip pat įgyti empiriškai, – tada kyla klausimas: kaip aš galiu pažinti tobuliausią esybę? Vadinasi, dabar reikėtų pripažinti, jog yra Dievas ir jis man davė savo savitos esmės idėją.

Apie Dievo buvimo įrodymą Kantas pasakė daug lėmusius žodžius, kai kalbėjo apie mūsų kategorijų apribojimą galimo patyrimo sritimi. Mūsų kategorijos Dievo tiesiog neliečia. Ontologinio Dievo įrodymo kritiką Kantas aiškina gerai žinomu pavyzdžiu apie šimtą talerių. Ar iš tikrųjų yra teisinga, kad šimtas tikrų talerių yra daugiau negu šimtas galimų, t. y. turi daugiau pozityvių apibrėžčių ar predikatų? Kantas

nemano, jog šimtas tikrų talerių yra daugiau negu šimtas galimų. Savaiame suprantama, skirtumą sudaro tai, ar mano disponavimas šimtu talerių yra tikras, ar ne. Šimtas tikrų talerių turi lygiai tiek pat pozityvių apibrėžčių kaip ir tariamas šimtas talerių; nes priešingu atveju jokia sąvoka neįstengtų visiškai išreikšti savo objekto. Jei, tarkime, aš maštau apie kokį nors daiktą, tai jo sąvoka atsiranda tokiu būdu, jog aš prie to, kad „šis daiktas yra“, nieko nepriduriu. Vadinasi, daikto buvimas nepriklauso nuo jo sąvokos arba esmės, ir todėl iš sąvokos neturi būti kildinama jo egzistencija.

Iš kosmologinio Dievo buvimo įrodymo plaukia ketvirtoji antinomija. Vadinasi, apie ją šis tas jau buvo kalbėta. Jeigu dabar būtų galima redukuoti atsitiktinį pasaulį (*a contingentia mundi*) į būtiną esmės egzistavimą, tai vis dėlto dar pasiliktų galimybė teigti, kad ši būtybė yra tobuliausia ir kartu čia vėl būtų paliesta ontologinio įrodymo kritika.

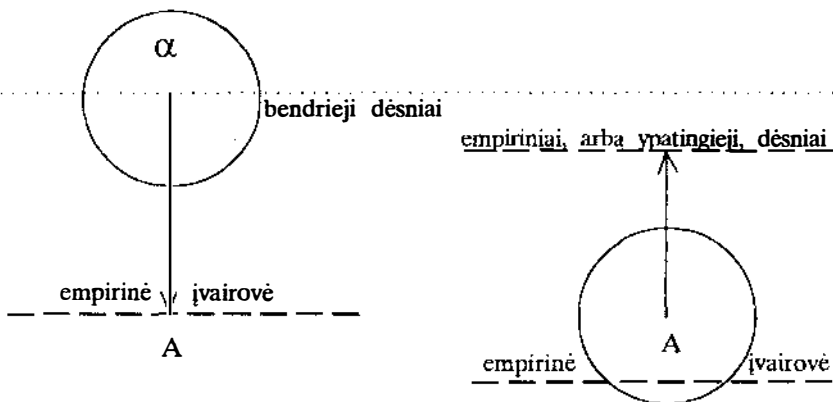
Fizikinis-teleologinis įrodymas aprėpia savitą nuostabių reiškinių struktūrą gamtoje, taip pat protą, kurį ši tvarka turėjo sukurti. Visų pirma buvo maštomi organiniai vaizdiniai, kadangi jie taip subtiliai ir nuostabiai tikslingai sudaryti. Buvo tikėta, jog iš šio tikslingumo galima išvesti kuriančiąją, tikslus teikiančiąją jėgą, kuri galbūt, prisiminus Aristotelio pavyzdį, valdo grūde sėklos raidą iki diego, o po to – ligi stiebo. Dar šiek tiek anksčiau, ligi savo kritinio laikotarpio, Kantas viename ankstyvajame savo veikle paliko galioti „vienintelį galimą Dievo buvimo įrodymą“, kuriuo laikė fizikinį-teleologinį įrodymą. Bet *Grynojo proto kritikoje* jis atmetė jį dėl tos paprastos priežasties, jog mes niekad neturime teisės redukuoti tikslingumo į tikslingą veiklą – net jeigu jis būtų labai subtilus.

Vos keleriems metams praėjus po *Grynojo proto kritikos* išleidimo, kilo polemika, nukreipta prieš Kantą; jis vadinamas „visko triuškintoju“ („*Alleszermaler*“). Jis buvo kaltinamas sugriovęs visą metafiziką, kurią pasitelkęs visgi bandė įrodyti Dievo buvimą, sielos nemirtingumą, pasaulio pradžių ir panašiai. Karlas Leonhardas Reinholdas buvo žmogus, savo *Laiškais apie Kanto filosofiją* padėjęs tolesnei Kanto mokyimo sklaidai ir plėtrai. Reinholdas turėjo nuostabų sugebėjimą sudėtingas problemas pateikti paprastomis ir aiškiais formuluotėmis. Vadinasi, dabar tapo aišku, jog Kanto kritika ne griovė, o priešingai, siekė būti „kiekvienos būsimos metafizikos prolegomenais, kurie galėtų atstovauti mokslui“, kaip tai pats Kantas formulavo pavadinime

savo knygos, kurios įvade aiškiai reziumuoja veikalą *Grynojo proto kritika*. Pasak Kanto, ši metafizika lieka, nes mokslo istorinei raidai dar daug ko trūksta. Metafizika savo istoriniame vyksme irgi klaidžioja tamsoje. Štai kaip jis tai suvokė: jau nuo senų laikų didieji mąstytojai sukūrė šimtus sistemų, ir dabar vis dar atsiranda artimų jų sekėjų, kurie ima kritikuoti tam tikru aspektu ir tuoj pat sugriauna visą statinį. Kai taip suvokiama metafizika, tai ji tampa tarsi griuvusių krūva. Nors yra nemažai teisingų teorijų, bet dažnai mąstytojai peržengia jų ribas, per daug jas išplėsdami. Todėl visų pirma čia turėtų būti apibrėžtos ribos ir padėti pagrindai. Iš tiesų, Kanto *Kritikos* teikia pamatus formuoti naujoms pažiūroms apie pasaulį, pažiūroms, kurios mūsų laikais plėtojasi toliau.

Tarp Kanto pažinimo problemų yra viena, kuri lig šiol beveik nebuvo paliesta, bet kurią jis aptarinėjo *Sprendimo galios kritikoje*. Ji tyrinėja organizmus bei jų tikslingumą. Minėtame veikale ši problema gretinama su estetikos pagrindais. Čia atsiribosime nuo šios priklausomybės.

Anot Kanto, sprendimo galia būna dvejopa. Su apibrėžiančiąja sprendimo galia (1) jau būna duota ir bendrųjų dėsnių sistema (žr. kairiąją brėžinį), tik žemiau jų turi formotis patyrimo įvairovė. Apibrėžiančioji sprendimo galia taip pat taikoma gamtamoksliniams eksperimentams. Gamtos tyrinėtojas eksperimentuoja ne siekdamas išaiškinti atskirą atvejį. Jis žino jau iš anksčiau, jog turėtų būti dėsnis, ir eksperimentuoja, kad atskleistų šį dėsnį, o jau po to prišlietų vienarūšius atvejus.

Su reflektuojančia sprendimo galia (2), kuri taikoma biologijos moksluose, susiję ypatingi, atskiri atvejai. Kol neatrandame dėsnių, tol nežinome, ar tai iš tiesų jis, ar tai taisyklė. Dabar remdamasi atskiru atveju reflektuojanti sprendimo galia ieško tokios dėsnių rūšies, apie kurią nieko nežinome, net kaip šie dėsniai yra sukurti, tačiau visgi matome, jog jie kažkokiu būdu veikia organizmus, juose pasireiškia. Kantas juos laikė ypatingais, arba empiriniais, dėsniais, kurie savo ruožtu turi rasti pusiaukelėje tarp empirinės įvairovės ir bendrųjų proto žaidimo taisyklių, kategorijų (žr. brėžinį dešinėje pusėje).

Kai šis santykis suvokiamas kaip atskiro organo ryšys su visuma, tai galima galvoti, kad jis atlieka tam tikrą užduotį saugodamas visumą. Čia kiekviena organizmo dalis yra taip pat ir priemonė, ir tikslas, t. y. jai kiti organai, su jų atliekamu darbu ir funkcijomis, taip pat yra tik jos buvimo priemonė, panašiai taip, kaip ji pati yra visumos ir kito išsaugojimo priemonė. Ar dabar galėtume suprasti tikslingumą kaip viešpataujančią tikslingą veiklą? Vis dėlto manoma, kad taip neturėtų būti, nes negalime sutikti, jog atskiras organas turi protą.

Aristotelis sukūrė entelechijos sąvoką. Ji žymi tai, kas turi tikslą pats savaime. Ji orientuoja į tikslą savaime, kaip, tarkime, sėkloje užkoduotas augalas. Aristotelis perkėlė tikslingumo sampratą į visus gamtos procesus, tikslingą veiklą, taip lengvai pastebimą žmonių santykiuose, netgi į neorganinę gamtą. Tai sudaro jo fizikos ir biologijos nekritiškumą. Tikslingumo kategorijos viešpatavimas truko gana ilgai. XIX a. ji buvo įveikta gamtos mokslų srityje tikslųjų gamtos mokslų su savo konstitutyvinio principo savybėmis, o biologijos moksluose tikslingumas, kaip ir anksčiau, liko. Tai nesunku suvokti, nors čia kalbama apie labai painius santykius.

Kantas taip pat neketino visa tai ginčyti; jis tik norėjo išvengti skubotų išvadų. Ilgainiui jis pats įsitikino, kad mes niekuomet neturime remtis vien tik grynu tikslingumu, veiklos tikslais. Vėliau toks reikalavimas tapo akivaizdus.

Prisėdęs ant nuvirtusio medžio pavargęs keliauninkas negalėtų pagrįstai teigti, kad medis kaip tik todėl ir nuvirto, kad jam galima būtų ant jo prisėsti. Kantas pateikė naują sąvokos „tikslingumas be tikslo“

sampratą todėl, kad apribotų antropocentriškai išplėtotą tikslo sąvoką, kad ji netaptų spekuliatyvine, visai nieko nesakančia. Vadinasi, gyvenime labai dažnai gali būti kam nors priskiriami kai kurie tikslai, visai neįvertinant jų. Tarkime, kelio pakraštyje guli akmenys, jie mums atrodo tikslingi, tarkim, mes jais galėtume apsiginti nuo užpuolusio šuns, bet ir čia jų tikslas ne tas.

Žinia, panašūs dalykai, kai turime omenyje gyvus daiktus, yra daug sudėtingesni, nes neatsižvelgdami į tikslingumą, negalime jų eliminuoti. Kiekvienas gydytojas klausia: koku organu skundžiatės ir kuri jo funkcija sutrikusi? Bet situacija visiškai keičiasi, kai Kantas suteikia kitą sąvokos „tikslingumas be tikslo“ prasmę. Tada daiktas suprantamas kaip gamtos tikslas, teigiantis, kad tam tikras tikslas pasiekiamas tam tikru būdu. Tai savo ruožtu žymi, kad tikslingumo sąvoka – reguliuojantis, vadovaujantis principas, nors jis pats nėra objektyvi realybė (*realitas objectiva*), jis yra ne konstitutyvinis. Vadinasi, medicininės diagnostikos atžvilgiu galima drąsiai spėti, numatyti, tarsi (*als ob*) organai būtų nukreipti į tikslus. Pats organizmas – tai kompleksinio priežastingumo struktūra, kurioje visos dalys viena su kita esti susijusios panašiai kaip priežastis su padariniu. Vienų organų santykį su kitais vis dėlto galima būtų suprasti finalistiškai, jei tai padėtų išplėsti priežasčių tyrinėjimą ir toliau tęsti mūsų analizę. Mat tai galima daryti todėl, kad galutiniuose ryšiuose taip pat slypi priežastis. Tad galime išskirti tris finalistinių ryšių analizės elementus: tikslo suvokimą, priemonių pasirinkimą, tikslo realizavimą tam tikromis priemonėmis. Trečiasis šio ryšio elementas yra kauzalus. Čia Kantas pabrėžia tai, kad vien tikslo pasirinkimas susijęs su reguliatyvinio principo raiška. Mat tikslingumas nėra kategorija, kurios objektyvų galiojimą galėtume įrodyti ir pajėgume suvokti. Jis iš principo kartu yra ir aukščiausias pagrindinis teiginys, ir patyrimo sąlygų galimybė, taip pat patyrimų objekto galimybė. Nors jis tiesiogiai reguliuoja mūsų mąstymą, bet į daiktų sferą neperkeliamas. Šis santykis būdingas visiems organizmams, pasak Kanto, jis tartum protas slypi kiekvienoje atskiroje jų dalyje, nors šis protas nėra mūsų, bet padedąs mūsų pažinimui. Ši tikslingumo kategorijos plėtra be objektyvaus galiojimo pripažinimo priklauso pažinimo problemai, nes ji liečia transcendentalumo klausimą. Be to,

transcendentaliu Kantas laiko visą pažinimą, kuris susijęs ne tik su dalykais apskritai, bet ir su visu įmanomu pažinimo pasauliu, kadangi jis gali būti *a priori*. Čia aptariamas tikslingumo apriorizmas, kurio objektyvus galiojimas buvo neigiamas, panašiai kaip metafizikoje turėjo būti atmestos substacijos, priežastingumo kategorijos ir t. t., taip pat turėjo būti atmestas transcendentalių objektų objektyvus galiojimas. Eidami šiuo keliu, tuometiniai biologijos mokslai iš tiesų padarė ženklų pažangą. Tai jiems taip pavyko, kad dar ir šiandien mus žavi chromosomų atradimas, morfogenetinio proceso atskleidimas ir t. t.